

Z ZAGRANICY

Микола Кучерепа, Софія Степанюк

Українська державність в концепціях і практичній діяльності західноукраїнських політичних угруповань у міжвоєнний період (1921–1939 рр.)

Консолідація і розмежування

Протягом 1923–1933 рр. відбулося розмежування націоналізму та національної демократії. Виникнення нового, „чинного” українського націоналізму стало відповіддю на історичний виклик, перед яким опинилося українське суспільство внаслідок поразки державницьких змагань 1917–1921 рр.

Початком оформлення націоналізму як окремої ідейно-політичної течії стало заснування редактованого Дмитром Донцовим тижневика „Заграва”, перший номер якого вийшов 1 квітня 1923 р. „Загравісти” протиставлялися демократичній течії українського національного руху, вимагали „реформи націоналізму”¹. У 1924 р. навколо „Заграви” сформувалася націоналістична Українська партія національної роботи (УПНР)².

Проте до кінця 20-х років націоналізм іще не відокремився від національної демократії. Наприкінці 20-х – на початку 30-х років націоналістами називали себе представники найрізноманітніших політичних течій. УНДО

¹ Див.: *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті*, Упоряд. Тарас Гунчак і Роман Сольчаник, Нью-Йорк 1983, т. 2, с. 58.

² П. Мірчук, *Нарис історії Організації Українських Націоналістів*, Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк 1960, т. 1, с. 50.

вважалася „партією, що стоїть на націоналістичній платформі”³. Депутат від радянофільської Української партії праці Михайло Західний у сеймі проголосив себе „речником безоглядного українського революційного націоналізму”⁴.

Вирішальним кроком до розмежування націоналізму й національної демократії стало створення у 1929 р. Організації українських націоналістів (ОУН). Спочатку ОУН підтримувала зв'язки з УНДО. Проте контакти УНДО й ОУН не переросли в тісну співпрацю. Перший серйозний конфлікт між ОУН і легальними українськими партіями спалахнув восени 1930 р. „Пацифікація” 1930 р. стала поштовхом до політичної еволюції націоналістів і національних демократів у різних напрямках. Легальні українські партії засудили „саботажну акцію”. У відповідь провід українських націоналістів виступив із заявами, в яких критикував легальні партії за „нерозуміння справжніх шляхів визволення”⁵. ОУН дедалі ширше застосовувала індивідуальний терор, а УНДО схилялося до компромісу з урядом.

Події 1933 р. в радянській Україні (голодомор, репресії, самогубства М. Хвильового та М. Скрипника) стали справжнім шоком для західних українців, показавши, що саме більшовизм є найнебезпечнішим ворогом українського народу. У цій ситуації національні демократи почали розглядати Польщу як потенційного союзника в боротьбі з більшовиками. Інший висновок зробили націоналісти: силі можна протиставити лише силу. Союз з одним ворогом проти другого націоналісти вважали неприпустимим.

Терористичні акти ОУН, зокрема вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького і директора української гімназії І. Бабія, викликали гостру реакцію національно-демократичного табору. 13 липня 1934 р. президії УНДО й Української парламентської репрезентації ухвалили спільну заяву, в якій, зокрема, говорилося: „Діяльність О.У.Н є з національного погляду позбавлена всякого політичного змісту та є в своїх наслідках шкідлива”⁶. Близький до національної демократії митрополит Андрей Шептицький також засудив „злочинну роботу українських терористів, яку ведуть божевільні”⁷. У свою чергу ОУН звинувачувала діячів національної демократії вже не тільки в угодовстві, а й у „свідомому чи несвідомому інформуванні поліції”. Взаємні

³ Національна молодь і вибори, „Діло”, 1928, 21 січня.

⁴ *Sprawozdania stenograficzne Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*, okres II, 24 posiedzenie z dnia 15 VI 1928, lam 7.

⁵ М. Швагуляк, *Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років XX ст.*, „Записки наукового товариства імені Т. Шевченка”, Львів 1991, т. ССХХІІ, с. 129.

⁶ Президія УНДО й УПР про теперішнє положення. Українському громадянству й українській молоді під зрілу розвагу, „Діло”, 1934, № 185, 16 липня.

⁷ Голос митрополита, „Діло”, 1934, № 205, 5 серпня.

випади посилювалися після того, як УНДО 1935 р. проголосило політику нормалізації польсько-українських відносин.

Таким чином, до середини 30-х рр. націоналізм і національна демократія оформилися як цілком відмінні ідейно-політичні течії. Вони не були полярно протилежними. Спільною залишалася мета – самостійна соборна українська держава. Розбіжності між ними стосувалися ідейних засад, тактики, ментальності, поглядів на устрій майбутньої держави, на демократію і багатопартійність.

На противагу тоталітарному націоналізмові ОУН ідеологію національної демократії можна було б окреслити як демократичний націоналізм. На відміну від тоталітарної концепції ОУН, УНДО уявляло майбутній державний устрій України як парламентську демократію західноєвропейського зразка.

У конкретній ситуації 30-х років демократичний шлях вирішення українського питання мав незначні шанси. Спроби УНДО перевести деструктивний польсько-український конфлікт у русло конструктивного діалогу не мали успіху за умов остаточного утвердження авторитарного режиму в Польщі, поширення радикальних настроїв в українському суспільстві. Провал політики „нормалізації” наприкінці 30-х років призвів до зменшення впливу національно-демократичного табору. Проте і УНДО, і Українська парламентська репрезентація у 1939 р. залишалися впливовими чинниками, з якими мусив рахуватися польський уряд. Правдою є й те, що націоналізм тоді перебував на піднесенні, а національна демократія занепадала внаслідок загальної кризи демократії в Європі та утвердження комуністичного та фашистських тоталітарних режимів. Українська національна демократія виявилася не готовою до випробувань 30–40-х років і надовго зійшла з історичної арени.

За оцінкою І. Лисяка-Рудницького, „розбурхану національну енергію націоналізм скерував у річище політичної системи, що своєю суспільною суттю перекувалася з тоталітарними течіями в повоєнній Європі”⁸.

Легальний табір

Однією з найбільших українських партій було Українське національно-демократичне об’єднання (УНДО), яке проголосило себе загальнонаціональною партією з понад класовим характером.

⁸ І. Лисяк-Рудницький, *Нариси з історії нової України*, Львів 1991, с. 64.

Одним із найактуальніших завдань керівництва УНДО щодо консолідації як партії, так і всього національного табору була розробка програми націонал-демократів. На установчому з'їзді у липні 1925 р. була прийнята „Платформа УНДО”, в якій зазначалося, що „УНДО стоїть на становищі національної єдності всього українського народу та змагає до здобуття Соборної Незалежної української Держави на всіх українських землях”⁹. У ній також було зафіксовано ставлення УНДО до радянської України. Хоч ідеологічні засади УСРР не збігалися з ідеологією УНДО, все ж воно вважало її важливим „етапом до Соборної Незалежної Української Держави, яка зреалізується під напором свідомих мас усього українського народу”¹⁰.

Остаточну редакцію програми партії прийняв II Народний з'їзд УНДО 19–20 листопада 1926 р.¹¹. У майбутній українській державі націонал-демократи у своїй програмі передбачали „конституційно-парляментарний устрій та загальне, рівне, безпосереднє, тайне і пропорціональне виборче право до всіх законодавчих і самоуправних установ,... рівність усіх громадян перед законом без різниці пола, народности і віри, свободу осідку і заняття, слова і друку, зборів і товариств, станових організацій і страйків, забезпечення правної охорони особистої свободи, незайманість домівки, право на приватну власність і таємницю листування, незалежність суддів і умовність засудів”¹².

Порівняно з платформою УНДО та проектом, що обговорювався у квітні–травні 1926 р. на засіданнях ЦК партії, політичний розділ програми зазнав значних змін. Із програми вилучено пункт, в якому радянська Україна вважалась етапом до незалежної Української держави. Радше всього, це зроблено із тактичних міркувань: програма, яка претендувала на платформу консолідації всіх національно-державницьких сил, уникала конкретизації положень із найбільш гострих ідеологічних проблем. Цю функцію виконували резолюції Народного з'їзду відповідно до динамічних змін політичного життя Західної України.

В резолюціях з'їзду деталізовано політичні завдання УНДО. Воно заклиало усі національні українські партії до політичної співпраці та боротьби за здійснення найвищої національної мети. В політичних умовах, що склалися,

⁹ І. Соляр, *Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928)*, Львів 1995, с. 49–50.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Див.: Програма Українського Національно-Демократичного об'єднання прийнята на Народному з'їзді дня 19 листопада 1926 р., „Тисяча років української суспільно-політичної думки”, т. VII: 20-ті – 40-ві роки XX ст., Київ 2001, с. 162–163.

¹² *Ibidem*, с. 162.

УНДО своїм обов'язком вважало, насамперед, захист національно-політичних, культурних та господарських інтересів і прав.

Зокрема у прийнятій II Народним з'їздом постанові „В політичних справах” стверджувалося, що „Польща не виконує в відношенні до українського народу не тільки ніяких прийнятих на себе зобов'язань міжнародного характеру, але не приновлює навіть власних конституційних гарантій. Українці не користають у Польщі навіть таких конституційних гарантій про права громадянина, як свобода слова, друку, преси, зборів і політичної організації”¹³. З цього приводу з'їзд висловив рішучий протест. Програмне значення мали постанови „В справах громадянської самоуправи”, „В культурно-освітніх справах”, „В економічних справах”, „Податкова політика держави” „Земельна справа” та ін.¹⁴.

Слабким місцем у діяльності УНДО був його регіональний характер. Воно діяло в основному у Галичині. Спроби перенести свої впливи через Сокальський кордон, на Волинь, увінчалися успіхом лише частково. Справа у тому, що тут УНДО відчувало на собі неприяне відношення волинського воєводи Генрика Юзевського, який став згідно розробленої ним „волинської програми” переслідувати політичні партії з галицьким родоводом. Це призвело до втрати впливів УНДО на Волині. І все ж не можна заперечувати певних заслуг унівців у піднесенні національної свідомості волинян.

Помітний вплив на еволюцію державотворчої політики націонал-демократів мав утворений 6 грудня 1937 р. у Львові Контактний комітет (КК), до складу якого увійшли представники УСРП (М. Стахів), УСДП (В. Старосольський), УНО (О. Назарук), ФНЄ, Союзу українок (М. Рудницька) та опозиції в УНДО (Д. Левицький та В. Кузьмович)¹⁵. Завданнями створеного Комітету були консолідація державницьких сил, координація боротьби проти польського наступу, обговорення найважливіших актуальних проблем українського національного руху, підготовка широкої угоди за участю політичних та громадських організацій тощо¹⁶.

9 грудня 1938 р. Українська парламентська репрезентація внесла на розгляд польського сейму „Проект конституційного закону Галицько-Волинської

¹³ „Тисяча років української суспільно-політичної думки”, т. VII..., с. 164–165.

¹⁴ *Ibidem*, с. 166–173.

¹⁵ І. Краснодемська, *Державницька діяльність політичних партій на західноукраїнських землях (1920–1930-ті рр.)*, „Україна XX ст.: суспільно-політичні моделі національної держави (державницька ідеологія та програмні засади провідних українських політичних партій і громадсько-політичних об'єднань)”, Київ 2018, с. 390.

¹⁶ М. Швагуляк, *Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939)*, „Сучасність” 1994, № 2, с. 81.

землі”, в якому планувалося створення на західноукраїнських землях автономної державно-правової одиниці під назвою „Земля Галицько-Волинська” із своїм урядом, сеймом, судовою, фінансовою системами, збройними силами та органами місцевого самоврядування¹⁷. В ньому також передбачалось рівноправне використання української і польської мов у громадських, державних установах, судах. На жаль, цей закон не був прийнятий парламентом.

Весною 1939 р. була здійснена чергова спроба польсько-українського порозуміння. 25 травня 1939 р. голова УНДО В. Мудрий і головний секретар об'єднання В. Цілевич зустрілися з прем'єр-міністром Польщі Ф. Славой-Складковським, який відхилив вимогу про територіальну автономію українських земель у складі Польщі і заявив, що польська сторона в майбутньому не піде на поступки у вирішенні українського питання і не буде змінювати курс у національному питанні. За таких обставин особливо важливою була проблема консолідації національних сил, створення єдиного політичного центру. Проте між членами Контактного комітету не було єдності думок щодо умов об'єднання, політичної платформи консолідації. УНДО стало широким національним рухом з виразною партійною дисципліною і мало значний державотворчий вплив.

Інтеграційні процеси в середовищі українських політичних кіл активізувалися наприкінці літа 1939 р. Заходи УНДО, спрямовані на формування єдиного політичного центру, знайшли підтримку інших українських політичних партій. 31 серпня 1939 р. на засіданні представників УНДО, УСРП, УСДП, УНО і ФНЄ було вирішено створити Український національний провід (УНП). Був підготовлений Маніфест та інші установчі документи, прийняття яких передбачалося 4 вересня 1939 р. на Конгресі українських громадян. Провід УНДО підготував проект Конституції УНП¹⁸.

Іншою виявилась ситуація на Волині. Воєвода Г. Юзевський, переслідуючи українські національні партії з Галичини, намагався забезпечити собі політичний тил із тих діячів, які лояльно відносилися до польської держави, виступали за порозуміння із польською владою. Це були, насамперед, колишні сподвижники Симона Петлюри, які оселились на Волині. Саме на них став опиратися у проведенні свого „волинського експерименту” воєвода. Знайшовши між собою порозуміння колишні петлюрівці під егідою Г. Юзевського заснували 29 червня 1931 року політичну партію під назвою Волинське укра-

¹⁷ І. Краснодемська, *Державницька діяльність політичних партій на західноукраїнських землях (1920–1930-ті рр.)...*, с. 396.

¹⁸ *Проект Конституції української автономії у складі Польщі, запропонований УНДО, „Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали”, т. 1, кн. 2 (1929–1939), с. 491.*

їнське об'єднання. За ідеологією і тактикою ця партія була близькою до УНДО, але діяла лише на Волині.

Свої завдання ВУО визначило у Декларації, прийнятій на установчому з'їзді. Автори Декларації підкреслювали, що „ВУО повстає як організація політична, яка має на меті охорону регіональних цінностей Волині”¹⁹. У своєму програмному документі діячі ВУО акцентували увагу на лояльності до Конституції Речі Посполитої і прагненні зміцнювати українсько-польську приязнь. ВУО з допомогою місцевої адміністрації швидко сформувало свої осередки по містах, містечках і селах Волині. Цими осередками стали просвітянські хати і українські хори.

Досягнення програмних цілей передбачалось здійснити шляхом легальної боротьби. На першому місці у програмі ВУО стояли культурно-освітні питання, проте не відкидалися вимоги соціально-економічного характеру. Досить багато уваги ВУО приділяло церковно-релігійним проблемам. А тому однією з чільних вимог ВУО ставило – дерусифікацію православної церковної ієрархії, ведення Служби Божої українською мовою²⁰.

В другій половині 30-х років ВУО зіткнулось з проблемами, які в кінцевому рахунку призвели до розколу. Частина діячів партії за головну перешкоду в розвитку організації вбачала обмеження, які ставив роботі ВУО Г. Юзевський. Щораз частіше звучали категоричні голоси з вимогою домагатися від воєводи більших вимог щодо розбудови всіх форм українського національного життя. Відповідальним за поступливість ВУО перед воєводою вважався її голова Петро Певний. На Волині все сильніше лунали вимоги більшої незалежності ВУО від польської адміністрації і розширення форм суспільно-культурного життя українського народу. У червні 1936 року із посади голови Української парламентської репрезентації Волині і шефа ВУО було усунуто П. Певного, а у листопаді того ж року він був виключений з членів Об'єднання. Новим головою партії було обрано Сергія Тимошенка, а головним редактором „Української Ниви” – Олександра Ковалевського. В наступні місяці були відчутними спроби ВУО стати більш самостійним угрупованням, хоча керівництво партії не відмежовувалося від ідеї польсько-української співпраці²¹.

¹⁹ Декларація Волинського українського об'єднання, Державний архів Волинської області, ф. 198, Волинське українське об'єднання, оп. 1, спр. 5, арк. 226.

²⁰ Див.: Кучерепа М. М., Давидюк Р. П. *Волинське українське об'єднання. (1931–1939)*, Луцьк, 2001, с. 111–142.

²¹ „Wiadomości Ukraińskie”, 29.10.1935, nr 2169/400-36, s. 1; „Wiadomości Ukraińskie”, 31.10.1936, nr 2553/363, s. 2; „Wiadomości Ukraińskie”, 23.01.1937, nr 2630/76, s. 2; „Wiadomości Ukraińskie”, 29.01.1937, nr 2635/81, s. 2; *Місячний ситуаційний звіт № 8 про суспільно-політичний і національний рух за серпень 1938 року*, Державний архів Волинської області (Держархів Волинської області), ф. 46,

Незважаючи на те, що діяльність ВУО підпорядковувалась державній політиці Польщі, значення його величезне. Попри всі свої помилки, прорахунки ВУО залишило помітний слід в історії краю.

Демократичний соціалізм в Західній Україні був представлений двома партіями: Українською соціалістично-радикальною партією (УСРП) та Українською соціал-демократичною (УСДП). Соціалісти-радикали проповідували немарксистський соціалізм, проголошували своєю метою об'єднану суверенну Українську Трудову Республіку, різко критикували суспільний устрій СРСР, який називали державним капіталізмом. Партію очолювали Лев Бачинський, Іван Макух, Дмитро Ладика.

УСДП в 1923 р. потрапила під вплив комуністів і фактично стала легальною „прибудовою” КПЗУ, що призвело у 1924 р. до заборони її діяльності. У 1929 р. УСДП відновила свою діяльність, але вже незалежно від комуністів. Її лідерами були Лев Ганкевич і Володимир Старосольський. Партія стояла на платформі європейської соціал-демократії, засуджуючи більшовицьку практику будівництва соціалізму, її вплив залишався незначним.

Усі названі партії проголошували своєю метою самостійну Україну. Водночас існували й угодовські організації. Серед них деяким впливом у Галичині користувалася Українська католицька народна партія, утворена 1930 р. під проводом єпископа Григорія Хомишина та Осипа Назарука. З 1931 р. вона діяла під назвою Українська народна обнова. УНО спиралася переважно на греко-католицьке духовенство, була лояльною щодо Польщі і проповідувала польсько-українське співжиття в Галичині. На подібних позиціях на Волині стояло з 1931 р. Волинське українське об'єднання (ВУО), яке очолювали колишні соратники Симона Петлюри Петро Певний, Сергій Тимошенко і Степан Скрипник (пізніше – довголітній патріарх Української автокефальної православної церкви Мстислав).

Українці в Польщі мали можливість легальної опозиції до режиму, і цим їхнє становище вигідно відрізнялося від становища українців у СРСР.

Націоналізм і комунізм

Легальна діяльність партій та об'єднань складали лише видиму частину українського національного життя. Іншу частину представляв „нелегальний сектор”. Він був пов'язаний передовсім з діяльністю двох цілковито нових

оп. 9-а, спр. 497, арк. 33; *Місячний ситуаційний звіт № 9 про суспільно-політичний і національний рух за вересень 1938 року*, Держархів Волинської області, ф. 46, оп. 9-а, спр. 601, арк. 33–34 та ін.

і надзвичайно динамічних сил – комунізму й націоналізму. Їхнє виникнення і швидкий розвиток спричинило наростання радикальних настроїв в українському суспільстві.

Націоналізм зріс на почутті постійного національного приниження та природного інстинкту національного самозбереження. Комунізм народився зі злиднів, у яких перебувало українське село. Обидва рухи пропонували швидке й радикальне вирішення основних питань буденного життя. Не дивно, що насамперед вони знайшли підтримку серед найбіднішого селянства – середні і заможні селяни орієнтувалися здебільшого на УНДО та інші партії у 1924 р. „легального сектора”.

Наростання націоналістичних та комуністичних настроїв в західноукраїнському суспільстві відбивало загальноєвропейські явища – крах демократичної системи та заміну її авторитарними режимами у багатьох державах. На європейському континенті наприкінці міжвоєнного періоду демократичними країнами залишалися лише Англія й Франція.

Міжвоєнні націоналізм і комунізм попри свої засадничі відмінності поділяли спільну зневагу до демократії. В українському випадку негативне ставлення до демократії пояснювалося ще й специфічними національними причинами. Під час визвольних змагань 1917–1921 рр. власне найбільші демократичні держави – Франція, Англія, США – проявили байдужість і ворожість до справи української незалежності. Вони ж були творцями Версальської системи, що поховала на два десятиліття надії українців на національне визволення²².

У Західній Україні в 20-ті роки були досить популярними прорадянські тенденції. Живильним джерелом радянофільства краян стала політика українізації, яку проводили більшовики в радянській Україні. Наших краян також захоплювала притягальна сила нової економічної політики. Ці та інші обставини добре врахувала більшовицька влада, яка не бажала розставатись з ідеєю розгортання світової комуністичної революції. Для цього зручним плацдармом, за її розрахунками, могла стати Західна Україна.

Особливістю західноукраїнських земель було те, що соціальні за змістом конфлікти нерідко набували форми міжнаціональних суперечностей. Комуністи вважали, що єдиний шлях до соціального та національного визволення – це соціалістична революція, яку робітники й селяни Польщі й Західної України здійснять спільно. КПЗУ була складовою частиною Компартії Польщі (КПП), але мала широку автономію. Важливим гаслом партії було приєднання

²² Я. Грицак, *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття*, Київ 1996, с. 194.

Західної України до УСРР. КПЗУ діяла в підпіллі, але прагнула до створення масових легальних організацій. Найбільшим успіхом КПЗУ можна вважати утворення легального Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання „Сельроб”, яке стало найсильнішим серед українських політичних партій Волині, а в Галичині поступалося УНДО та УСРП. У 1932 р. польський уряд офіційно заборонив його діяльність.

КПЗУ залишалася впливовою політичною силою, доки відбувалася „українізація” в УРСР. Після придушення „українізації”, масових репресій та штучного голоду 1932–1933 рр. у радянській Україні популярність КПЗУ у західноукраїнському суспільстві катастрофічно впала. У 1930-х роках українські селяни та інтелігенти почали масово виходити з компартії. Останній удар по комуністичному рухові був нанесений у 1938 р., коли виконком Комінтерну розпустив Комуністичну партію Польщі, а разом із нею і КПЗУ, під тим приводом, нібито керівництво в них захопила фашистська агентура²³.

Праві радикали

Між Першою і Другою світовими війнами Європа перетворилася в арену боротьби демократичних і тоталітарних сил. Континент ставав червоно-коричневим. За всієї відмінності праворадикальних рухів в Італії, Німеччині, а також у східноєвропейських країнах, у них була одна спільна риса: всі вони робили ставку на націоналізм, іноді в його крайніх формах (шовінізм і расизм).

Ідеологією ОУН тривалий час був український інтегральний або чинний, як його називав Дмитро Донцов, націоналізм (від слова „чин”, тобто, дія, справа). Вважалося, що демократична м'якотілість була причиною втрати української державності. Інтегральний націоналізм важко назвати доктриною. Д. Донцов, а пізніше Д. Андрієвський, М. Сціборський та інші теоретики, які розвивали націоналістичні ідеї після поразки визвольного руху 1917–1920 рр., мало замислювалися над тим, якою мусить бути соціально-економічна структура майбутньої держави. Надто багато сил вони витрачали на доведення очевидної істини: український народ має право на власну державність. За їхніми переконаннями, Україна мала стати етнократичною державою на чолі з верховним провідником. Місце, яке посідав провідник у цьому вченні, було тотожним становищу вождя в росіян, дуче в італійців, фюрера в німців, каудильйо

²³ Комуністична партія Західної України, „Енциклопедія сучасної України”, https://esu.com.ua/search_articles.php?id=4428 [dostep: 24.06.2022].

в іспанців, кормчого в китайців. Лідер із якостями провідника, як вважалося, завжди знав, куди треба йти, і вказував дорогу²⁴.

Інтегральний або чинний націоналізм народився в тяжку для України добу. Він знехтував гаслами добросусідського співіснування, які пропагувалися найавторитетнішими ідеологами визвольного руху в ліберальному XIX ст. (М. Драгоманов), а також лідерами Української національної революції початку XX ст. (М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра). Замість них відроджувалося гасло Миколи Міхновського „Україна – для українців!” Щоправда, Д. Донцов пропонував замінити його на толерантніше: „Українці – для України!”

Організаційне оформлення націоналістичної течії в українському визвольному русі започаткували січові стрільці – найбільш боєздатна формація армії УНР. Вона брала свій початок від створеного в листопаді 1917 р. в Києві Галицько-буковинського куреня січових стрільців із числа полонених українців. У липні 1920 р. в Празі під головуванням незмінного командира січових стрільців Євгена Коновальця відбулося останнє засідання Стрілецької ради. Було ухвалено рішення про самоліквідацію й продовження боротьби в нових організаційних формах безпосередньо в Україні. Через місяць члени Стрілецької ради М. Матчак і Я. Чиж утворили у Львові перший осередок Військової організації. Згодом її перейменували в Українську військову організацію (УВО).

Завданням УВО було розгортання збройної боротьби проти польських окупантів. Командантом (командиром) УВО став Є. Коновалець. Кожна команда УВО складалася з референту – організаційного, бойового, політичного та фінансового. За кордоном були організовані експозитури УВО, а в Мюнхені – підпільна старшинська школа.

На першому з'їзді представників українських військових організацій, який відбувся в Празі 31 серпня 1920 р., було ухвалено постанови, де говорилося, що завданням УВО є розбудова Української соборної самостійної держави – незалежно від того, які політичні та соціальні форми ця держава матиме. Свого природного союзника в боротьбі з державами-окупантами українські націоналісти вбачали в німецьких націоналістах, котрі відчували приниження від поразки в світовій війні.

Поширювані Д. Донцовим ідеї націоналізму знаходили відгук і співчуття переважно серед молодого покоління. У Чехо-Словаччині, де осіли десятки тисяч українських емігрантів, від початку 1920-х рр. стали утворюватися осе-

²⁴ Див.: С. В. Кульчицький, *Україна між двома війнами (1921–1939 рр.)*, Київ 1999, с. 304.

редки націоналістично налаштованої молоді. Перше об'єднання постало 1921 р. в таборі інтернованих бійців Української галицької армії (УГА) в місті Ліберець. Восени 1922 р. в Празі виник центральний штаб організації, яка прибрала назву „Група української національної молоді”.

У 1925–1926 рр. у Львові сформувався „Союз української націоналістичної молоді”. У Подєбрадах (Чехо-Словаччина) в 1925 р. утворилася „Легія українських націоналістів” на чолі з Миколою Сціборським. Влітку 1927 р. обидві організації об'єдналися. А восени того ж року в Берліні була скликана конференція українських націоналістів, в якій узяли участь представники УВО.

Після тривалих дебатів конференція висловилася за злиття всіх націоналістичних організацій, включно з УВО, в одну – Організацію українських націоналістів (ОУН). Остаточне рішення в цій справі залишалось за конгресом, який мав відбутися через рік. Було обрано провід українських націоналістів (ПУН) на чолі з Є. Коновальцем – координаційний центр для скликання конгресу.

28 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні відбувся Перший конгрес (Великий збір) ОУН. У його роботі взяло участь 30 делегатів і гостей. З'їзд ухвалив постанови про створення та устрій ОУН, обрав керівні органи. Провід ОУН очолив Є. Коновалець, його заступником став М. Сціборський, секретарем – В. Мартинець²⁵.

ОУН не була політичною партією парламентського типу. З одного боку, вона виникла як політичний рух із власною ідеологією, котру ще потрібно було розвивати. З другого боку, вона становила суворо законспіровану організацію військового типу. УВО не відразу розчинилася в ОУН. До середини 30-х рр. вона зберігала організаційну самостійність і виступала в ролі бойової фракції ОУН.

Пізніше в документах ОУН виникла постать провідника, наділеного всією повнотою влади. Але таку владу Є. Коновалець одержав відразу, хоча формально був тільки головою колегіального органу – проводу. Всі рішення в ОУН ухвалювалися від імені проводу, але його члени були лише радниками голови.

Офіційним виданням ОУН до кінця 30-х рр. вважався журнал „Розбудова нації”. Публікації в цьому виданні дають вичерпне уявлення про ідеологічну основу ОУН – націоналізм. На відміну од нацизму, ідеологія якого, розвивалася одночасно, український націоналізм не мав ознак расизму. Його провідний елемент становила любов до нації.

²⁵ ОУН – 90 років, <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/oun-90-rokiv> [доступ: 26.07.2022].

У практичній політиці ОУН застосовувала тактику „перманентної революції”, що передбачала постійні збройні акції проти окупантів, аж поки революційне кипіння мас не прорветься всенародним повстанням. З цією метою організовувались численні терористичні акти. Вони особливо посилились, коли крайовим провідником ОУН на західноукраїнських землях 1933 р. став Степан Бандера (1909–1959 рр.). Найбільший резонанс мали вбивства працівника радянського консульства у Львові Майлова (1933 р.), директора української гімназії у Львові Івана Бабія, звинуваченого в національній зраді, та міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького (1934 р.)²⁶. Наслідком останньої акції був арешт великої групи діячів ОУН і серед них С. Бандери. Виступ Бандери на судовому процесі здобув йому широку популярність. Бандера та деякі його соратники були засуджені до смертної кари, яку замінено довічним ув'язненням. У Березі Картузькій опинилися сотні оунівців, зокрема весь галицький провід – С. Бандера, І. Климів, М. Климишин, М. Лебідь, Я. Стецько, Р. Шухевич.

Смерть Є. Коновальця 23 травня 1938 р. в Роттердамі стала непоправною втратою для ОУН. Терористичний акт здійснив таємний агент НКВС П. Валух (Судоплатов). Організація українських націоналістів залишилася без керівництва напередодні вирішальних в історії Європи подій і незабаром розкололася.

В Західній Україні у міжвоєнний період діяло чимало різноманітних за програмою, методами й засобами діяльності партій. Програми політичних партій на Західній Україні щодо державної незалежності та соборності України були подібними, але різнилися методами і засобами їх реалізації. Жваві дискусії щодо характеру державного будівництва та національно-політичної ситуації в радянській Україні точилися у всіх політичних партіях та культурно-освітніх організаціях Західної України. Всі партії намагались сприяти збереженню і утвердженню національної самосвідомості і цим стимулювали його прагнення здобути національну свободу та відновити державну незалежність і соборність України. Український політикум Західної України пройшов еволюцію від невизнання польського панування на Західній Україні і частково радянофільських орієнтацій у 1920-х рр. до нормалізації українсько-польських стосунків та запровадження автономії Західної України у складі Польщі наприкінці 1930-х років. Діяльність українських політичних партій сприяла актуалізації українського питання на міжнародному рівні.

²⁶ Тероризм як метод боротьби у ОУН, <https://bandera.lviv.ua/teroryzm-jak-metod-borotby-u-oun/> [доступ: 26.07.2022].

Список використаних джерел

Архівні джерела

1. *Декларація Волинського українського об'єднання*, Державний архів Волинської області (Держархів Волинської області), ф. 198, Волинське українське об'єднання, оп. 1, спр. 5, арк. 226.
2. *Місячний ситуаційний звіт № 8 про суспільно-політичний і національний рух за серпень 1938 року*, Держархів Волинської області, ф.46, оп. 9-а, спр. 497.
3. *Місячний ситуаційний звіт № 9 про суспільно-політичний і національний рух за вересень 1938 року*, Держархів Волинської області, ф.46, оп. 9-а, спр. 601.

Збірники документів і матеріалів

1. *Програма Українського Національно-Демократичного об'єднання прийнята на Народному з'їзді дня 19 листопада 1926 р.*, „Тисяча років української суспільно-політичної думки”, т. VII: 20-ті – 40-ві роки XX ст., Київ 2001, с.162–163.
2. *Проект Конституції української автономії у складі Польщі, запропонований УНДО, „Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали”, т. 1, кн. 2 (1929–1939), с. 491–493.*
3. *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті*, Упоряд. Тарас Гунчак і Роман Сольчаник, Нью-Йорк 1983, т. 2, 430 с.
4. *Sprawozdania stenograficzne Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, okres II, 24 posiedzenie z dnia 15 VI 1928, lam 7.*

Преса

1. *Національна молодь і вибори*, „Діло”, 1928, 21 січня.
2. *Президія УНДО й УПР про теперішнє положення. Українському громадянству й українській молоді під зрілу розвагу*, „Діло”, 1934, № 185, 16 липня.
3. *Голос митрополита*, „Діло”, 1934, № 205, 5 серпня.
4. „Wiadomości Ukraińskie”, 29.10.1935, nr 2169/400-36, s. 1.
5. „Wiadomości Ukraińskie”, 31.10.1936, nr 2553/363, s. 2.
6. „Wiadomości Ukraińskie”, 23.01.1937, nr 2630/76, s. 2.
7. „Wiadomości Ukraińskie”, 29.01.1937, nr 2635/81, s. 2.

Монографії і наукові статті

1. Я. Грицак, *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття*, Київ 1996, 360 с.

2. І. Краснодемська, *Державницька діяльність політичних партій на західноукраїнських землях (1920–1930-ті рр.)*, „Україна ХХ ст.: суспільно-політичні моделі національної держави (державницька ідеологія та програмні засади провідних українських політичних партій і громадсько-політичних об'єднань)”, Київ 2018, с. 359–412.
 3. С. В. Кульчицький, *Україна між двома війнами (1921–1939 рр.)*. Київ, 1999, 336 с. (Україна крізь віки. Т. 11).
 4. М. Кучерепа, Р. Давидюк, *Волинське українське об'єднання. (1931–1939)*, Луцьк, 2001, 420 с.
 5. І. Лисяк-Рудницький, *Нариси з історії нової України*, Львів 1991, 101 с.
 6. П. Мірчук, *Нарис історії Організації Українських Націоналістів*, Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк 1960, т. 1: 1920–1939, 639 с.
 7. І. Соляр, *Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928)*, Львів 1995, 68 с.
 8. М. Швагуляк, *Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст.*, „Записки наукового товариства імені Т. Шевченка”, Львів 1991, т. ССХХІІ, с. 111–145.
 9. М. Швагуляк, *Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939)*, „Сучасність”, 1994, № 2, с. 77–82.
- Інтернет видання
1. *Комуністична партія Західної України*, „Енциклопедія сучасної України”, https://esu.com.ua/search_articles.php?id=4428 [dostęp: 24.06.2022].
 2. *ОУН – 90 років*, <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/oun-90-rokiv> [dostęp: 26.07.2022].
 3. *Тероризм як метод боротьби у ОУН*, <https://bandera.lviv.ua/teroryzm-jak-metod-borotby-u-oun/> [dostęp: 26.07.2022].

Изложение

Українська державність в концепціях і практичній діяльності західноукраїнських політичних угруповань у міжвоєнний період (1921–1939 рр.)

У міжвоєнний період у Польщі діяла ціла низка українських політичних партій. У статті проаналізовано політичні концепції і практичну діяльність тогочасного українського політикуму щодо пошуків шляхів досягнення програмних цілей, розбудови української державності. Значну увагу приділено

процесам консолідації і розмежуванню політичних сил. За способом діяльності автори поділили політичні партії на три великі групи: легальні, націоналістичне підпілля і комуністичний рух. Стверджується, що основними ідейними напрямками українського національно-політичного руху 1920–1930-х роках були: національна демократія, націоналізм, консерватизм, соціалізм та національно орієнтований комунізм (до початку 30-х років).

Ключові слова:

Волинське українське об'єднання, комунізм, націоналізм, національна демократія, політична партія, соціалізм, Українська соціалістично-радикальна партія, Українське національно-демократичне об'єднання, Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання „Сельроб”, Організація українських націоналістів

ABSTRACT

THE UKRAINIAN STATEHOOD IN THE CONCEPTS AND PRACTICE OF WESTERN
UKRAINIAN POLITICAL GROUPS IN THE INTERWAR PERIOD (1921–1939)

In the interwar period, a number of Ukrainian political parties were active in Poland. The article analyzes the political concepts and practical activities of the Ukrainian political community of that time in terms of the search for ways to achieve programmatic goals and the development of Ukrainian statehood. Considerable attention is paid to the processes of consolidation and separation of political forces. According to the method of activity, the authors divided political parties into three large groups: legal, nationalist underground and the communist movement. It is argued that the main ideological directions of the Ukrainian national political movement in the 1920s and 1930s were: national democracy, nationalism, conservatism, socialism and nationally oriented communism (until the beginning of the 1930s).

KEY WORDS:

Volyn Ukrainian Union, Communism, Nationalism, National Democracy, Political Party, Socialism, Ukrainian Socialist Radical Party, Ukrainian National Democratic Union, Ukrainian Peasant and Workers' Socialist Union "Selrob", Organization of Ukrainian Nationalists

RÉSUMÉ

PAŃSTWOWOŚĆ UKRAIŃSKA W KONCEPCJACH I DZIAŁANIACH PRAKTYCZNYCH
ZACHODNIUKRAIŃSKICH UGRUPOWAŃ POLITYCZNYCH W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM
(1921–1939)

W dwudziestoleciu międzywojennym w Polsce istniało wiele ukraińskich partii politycznych. W artykule przeanalizowano koncepcje polityczne i praktyczne działania ówczesnego ukraińskiego systemu politycznego w poszukiwaniu zasobów do realizacji celów programowych oraz budowania państwowości ukraińskiej. Autorzy koncentrują się na procesach konsolidacji i różnicowania się sił politycznych. Ze względu na przebieg ówczesnych wydarzeń autorzy podzielili partie polityczne na trzy główne grupy: legalne, podziemne nacjonalistyczne i ruch komunistyczny. Przyjmuje się, że głównymi kierunkami ideologicznymi ukraińskiego ruchu narodowo-politycznego w latach 20. i 30. XX wieku były: narodowa demokracja, nacjonalizm, konserwatyzm, socjalizm i narodowy komunizm (do początku lat 30. XX wieku).

SŁOWA KLUCZOWE:

Wołyńskie Zjednoczenie Ukraińskie, komunizm, nacjonalizm, Narodowa Demokracja, partia polityczna, socjalizm, Ukraińska Partia Socjalistyczno-Radykalna, Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne, Ukraińskie Włościańsko-Robotnicze Zjednoczenie Socjalistyczne „Sel-Rob”, Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów

Автори:

Микола Кучерепа – кандидат історичних наук, професор кафедри історії України і археології Волинського національного університету імені Лесі Українки, вул. Шопена, 24, м. Луцьк, 43000 kucherepa44@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9314-3585>

Софія Степанюк – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України і археології Волинського національного університету імені Лесі Українки, вул. Шопена, 24, м. Луцьк, 43000 sofystep@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7350-0976>.



Wręczenie tytułu Amicus Annalis Chelmensis wójtowi gminy Ruda-Huta,
panu Kazimierzowi Smalowi.
Od lewej: Kazimierz Smal, Małgorzata Chmielewska, Andrzej Rybak